

TOPLUMSAL DEĞİŞİM, KURUMLARIN YENİDEN YAPILANMASI VE RUH SAĞLIĞI

Sema KUT*

Toplum kurumsal düzenlemelerin coğrafi ve psikolojik ortamıdır. Toplum ekonomik, politik, din ve aile kurumlarının oluştuğu insanların bu kurumlar etrafında gruplaştığı işbirliği yaptığı, birbirleriyle rekabet ettiği yada çatıştığı yerdir. Bir toplum içinde anlaşılması gereken çeşitli gruplar örgütlenmeler vardır. Toplumun işlevselliği için bütün bunlar arasında etkileşim gerekir. Küçük grup süreçlerini, temel örgütlenme süreçlerini, toplumun yapısını, işleyişini ve değişmesini anlamak gerekir.

Toplum bireyler arasındaki ilişkilerin ve etkileşimlerin oluşturduğu bir bütündür. Bu bütün kendini oluşturan bireylerin toplamından ayrı bir varlıktır. Toplumun tümünü temsil eden bu yapı, son derece karmaşık ve çeşitli ilişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yapı içinde yer alan bu ilişkiler kuşakların birbirini etkilemeleri sonucu süreklilik kazanır. Başka deyişle, birey sadece fizik çevresinin değil, sosyal çevresinin de etkisi altında kalır. İnsan çevresinin etkisinde kalan ve aynı zamanda kişiliği ile çevresini etkileyen bir varlıktır. Özetle denilebilir ki bir ilişkiler sistemi olarak kavramlaştırılan toplum çok ve aynı zamanda karmaşık ilişkileri içermektedir.

Birey içinde yaşadığı toplum ve bu bütün içinde ortaya çıkan farklılaşmalardan etkilenecek gelişir

ve yaşadığı topluluğa özgü bir örgütlenme yapısı ve toplumsal değerler sistemi içinde yaşar.

Her toplumda ihtiyaçları karşılamak ve amaçlara ulaşmak üzere toplumsal kurumlar oluşur. Bu kurumların temel görevi sosyal düzen ve kontroldür. Devlet, din, eğitim, politika, hukuk vb. kurumlar toplumsal kontrol çevresini oluşturur. Toplumun en temel kurumu olan aile ise bu toplumsal kontrol çevresi içinde yer alır.

Toplumun diğer bir gerçeği sürekli bir değişim süreci içinde olduğudur. Gelişmenin en temel ögesi olan değişme toplumsal yapıyı, sosyal örgütlenmeyi, toplumsal ilişkileri tutum ve davranışları, değer sistemini de beraberinde değiştirir. Bu dinamik yapı içinde yaşayan insan değişimin yarattığı kendisi için olumlu ve bazen olumsuz sarsıntılara maruz kalır. Burada ortaya çıkan uyum sorunu bireyin değişme kapasitesi, yeteneği, arzusu ve istemleri doğrultusunda birey için olumlu ya da olumsuz sonuçlar verir.

Bireyin yaşamında primer çevresi olan ailenin bireye sağladığı güvence ve sevgi bireyin değişme uyumunda en büyük desteğidir. Ancak aynı değişme sürecini yaşayan aile kurumu da değişimden etkilenmektedir. O nedenle toplumun ailenin karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelebilmesine yardımcı olacak olanakları, hizmetleri ve güvenceyi sağlayabilmesi gerekir. Günümüzde çok hızlı yer alan değişimin önemli

* Prof. Dr. H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Müdürü.

unsurları modernleşme, endüstrileşme ve kentleşme süreçleridir. Modernleşme sürecinin özellikleri; iş gücünün tarım sektöründen teknolojik üretime kayması, kentleşme, mobilite'ye dayalı olarak sosyal tabakalaşmanın donması, eğitim ve iletişimin gelişmesi, okur yazarlığın yaygınlaşması kararlarda yaş yerine bilginin öne çıkması, rasyonellik, laiklik, değişme ve ferdiyetçilik değerlerinin önem kazanması, sonuç olarak;

- Fatalizme karşı aktivizim,
- Kırsal yaşama karşı kentsel yaşam,
- Düşük düzeyde akrabalık ilişkileri,
- Düşük düzeyde tabakalaşma,
- Yerel iletişim yerine kitle iletişimi,
- Hareketlilik

olarak belirtilmektedir.

Endüstrileşme'nin özellikleri;

- Göç'ün sonucu aile üyeleri arasında ayrılık,
- Nüfusun yer değiştirmesi nedeniyle ailenin bazı üyelerinin gelişme olanaklarına sahip olarak diğerlerinden çok gelişmesi sonucunda sınıf farklılaşması,
- Endüstriyel sistemin geniş aileyi yok etmesi,
- Bireycilik değerinin aile ve küçük gruplar arasındaki yardımlaşmayı ortadan kaldırma kadın-erkek eşitliği değerinin aile ilişkileri ve üretim ve tüketim ilişkilerine yansması

olarak ifade edilmektedir.

Kentleşme ise,

- Ailenin yer değiştirmesinde genellikle aile reisinin ayrılmasına bağlı olarak eşin rol ve statüsünün değişmesi,
- Kırdan kente nüfus akışı nedeniyle kır ve kentlerde marjinalliğin artması,
- Kır-kent farklılaşmasının giderek ortadan kalkması,

- Özgürlük, bireycilik değerlerinin gelişmesi,
- Sosyal güvenlik sisteminin yaygınlaşması

olarak görülmektedir.

Bugün tüm dünya toplumlarının karşı karşıya kaldığı bu değişimler sosyal kurumların rol ve fonksiyonunu değiştirirken yeni yapılaşmalara da neden olmaktadır. Toplumlarda gözlenen demokratikleşme olgusu, farklı ideolojik tercihlere insan hak ve özgürlükleri bağlamında yeni değer sistemlerinin oluşmasına, tutum ve davranışların yeniden biçimlenmesine ve insani hizmetlerde farklı yaklaşımlara yer vermektedir. Dolayısıyla ruh sağlığı sektörünün politikası da bazı değişikliklere uğramaktadır.

Diğer politika sektörlerinde olduğu gibi, ruh sağlığı politika sektöründe de, politika uygulayıcıları çalışmalarının temelini oluşturacak normatif pozisyonlar geliştirmişlerdir. Bu pozisyonlar müracaat sahiplerinin ulaşabileceği hizmetlerin çeşitlilik ve miktarını tanımlar. Güvence, sevgi, şefkat, iş başarısı, yaratıcılık, seksüel ihtiyacın karşılanması ruh sağlığını destekler. Fakat bireyler çevreleriyle olumlu bir ilişki kuramamışlarsa bu ihtiyaçlarını karşılayamazlar. Örneğin işsiz kimseler iş başarısı ihtiyaçlarını karşılayamazlar, çatışması olanlar, bağımlılar yada ilişkilerinde başat olanların sevgi ihtiyaçlarını karşılamaları pek olası değildir. Suç işleme oranı yüksektir.

Bu tür sorunların çözümlenmesinde ruh sağlığı, politikasında kabul gören bir yaklaşım olan ekolojik yaklaşım yararlıdır. Çünkü bu yaklaşım bireyle çevre arasındaki ilişkide odaklaşır. Ruh sağlığı uygulayıcılarının görev aldığı kuruluş ve kurumların esas fonksiyonu müracaat sahiplerine temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için çevreleriyle olumlu ilişkiler geliştirmelerinde yardımcı olmaktır.

Stres kavramı ekolojik yaklaşım açısından önemlidir. Stres bireylerin olumlu ilişkiler geliştirememelerinden ve aile içinde, çalışma yaşamında, çevre ortamında doyurucu etkinlikler gerçekleştirememelerinin bir sonucudur.

EKOLOJİK ÇERÇEVE**STRES**

Strese maruz kalma olasılığı taşıyanlar

- Belirgin fiziksel ve ruhsal handikapı olanlar,
- Ayırmıcılık deneyiminden geçen grupların üyeleri,
- Yoksullar,
- Yıkıcı aile ve bireysel deneyimi olanlar,
- Toplumdan soyutlananlar
- Travmatik kayıplara uğrayanlar,

STRES'İN GÖSTERGELERİ

- Bireysel amaçlar ve çevresel olanaklar arasında tutarsızlık vardır,
- Çevresel ortamda bireyler süreklilik ve güvence deneyimi kazanırlar,
- Birey toplumsal desteğin ve aile görüntüsünün bir parçasıdır,
- Bireyin çevreyi yönetme becerisi vardır,
- İçsel çatışma bireyin toplumu anlamasını ve toplumla ilişki kurmasını engeller,

ÇEVRESEL İÇERİK

- Çevre çalkantılıdır,
- Çevre güvence sağlar,
- Çevre baskıcıdır,
- Çevrenin ana unsurları değiştirilebilir

BİREYSEL NİTELİKLER

- İlişki kurabilme becerileri,
- Bilişsel beceriler,
- Fiziksel sağlık düzeyi,
- Aile ve toplum kaynakları,
- Kişilerarası beceriler,
- Maddesel kaynaklar,
- Sağ kalmak ve yaşamı sürdürebilme becerileri,
- Bireysel amaçlar.

SEÇİLMİŞ SONUÇLAR

- Benlik saygısı duygusu,
- Yeterlilik duygusu,
- Ruhsal ızdırap ya da acı,
- Bireysel planlama ya da ilişki kurma davranışı,
- Uygun yetkinlik,
- Aile, toplumsal ve çalışma rollerini yerine getirmek

Bu yaklaşım içinde ruh sağlığı alanında çalışanlar insanlara çevrelerini yönetmelerinde, bireyler, kurumlar ve çevreleriyle olumlu ilişkiler kurmalarında, yıkıcı deneyimlerinin üstesinden gelmelerinde, çevreyle başetme yeteneklerini geliştirmelerinde yardımcı olurlar.

Çevresel değişimin sağlanmasında sosyal eylem etkinlikleri, danışmanlık hizmetleri, ekolojik yaklaşımda yer alan programlardır.

Bir başka yaklaşım da geleneksel toplumların insan sorunlarının çözümünde sağladığı destek sisteminin çağdaş toplumlarda toplumun normalizasyonu kavramı içinde yer almasıdır. Bireyin sosyal ve ruhsal sağlığının sağlanmasını amaçlayan hizmetler, toplumda bakım ve koruma; (social care) rehabilitasyon, ve toplumsal kontrol (Social control) biçiminde örgütlenmektedir. Toplumda bakım ve korunmanın odağında birey yada çevrenin değişimi; rehabilitasyonda bireyin yeni beceri ve güç kazanması ve toplumsal işlevselliğinin devamının sağlanması; sosyal kontrolde ise bireyin hak ve özgürlüklerinin kullanılmasında toplumla çatışmamasının sağlanarak toplum düzeninin diğer bir deyişle toplumun öngördüğü sınıflamaların muhafazası vardır. Burada önemli olan bireyin yaşadığı çevreden kopmadan yada toplumdan izole olmadan bozulan ilişkilerinin toplumun desteği ile düzelmesi yada yıkıcı davranışlarının yapıcı davranışlarına dönüştürülmesidir.

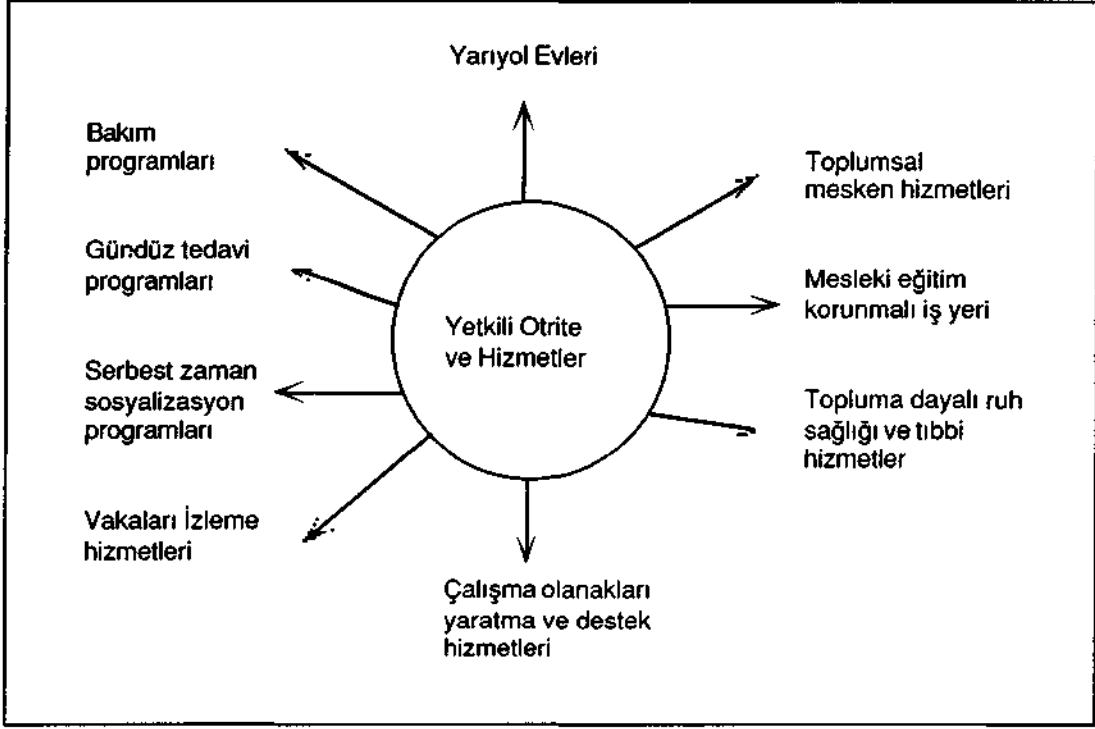
Kurumsallaşmaya karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bu yaklaşım ruh sağlığı alanında rağbet gören bir yaklaşım olmuştur. Ruh hastalarının kurumlardan alınıp kendi toplumlarında daha etkili ve insani tedavi edileceklerine inanan bu yaklaşım ABD'de 1950'lerin ortalarında ortaya çıkmış ve ulusal ruh sağlığı ve toplum merkezleri yasası ile federal bir politika olmuştur. 1963 de çıkarılan Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri yasası ile 75 000 ve 200 000 nüfusu olan toplumlarda federal bütçeden fon verilmesi öngörülmüş ancak bazı konservatiflerin tepkisi nedeniyle bu fonun sadece inşaat giderleri için kullanılmasına karar verilmiş, 1965'de çalışanlara yapılan ödemeler de kapsama alınmıştır.

Halen ABD'de Toplum Ruh Sağlığı merkezleri, ruh sağlığı bakımından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu merkezler özel psikiyatri hizmetlerinden yararlanamayan ve genellikle sigortalı olmayanlara hizmet vermektedir. Bir fikir vermesi açısından ABD'de 1975'de ruh sağlığı bozukluğu nedeniyle hizmetten yararlananların %52'i haftada 100\$'dan az kazananlardır. Bu merkezler çeşitli ruh sağlığı sorunu olanlara hizmet vermektedir. bunlardan %13 depresyon, %21 nevroz %10 şizofreni, %22 sosyal uyumsuzlar ve %13'ü çocukluk davranış bozukluğu olanlardır. Merkezde fulltime çalışanların sadece %3'ü psikiyatr, % 11'i sosyal hizmet uzmanı ve %9'u ise psikiyatrik hemşirelerden oluşmaktadır (US President's Commission Report on Mental Health. Vol. 2).

Görüldüğü gibi ruh sağlığı alanında güncellenen sosyal psikiyatri birey ve çevre etkileşimi temelinde çeşitli meslek ve disiplinlerin örtüştüğü ve ekip çalışmasının çok gerekli olduğu bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan verilen hizmetlerin örgütlenmesinde Yarıyol Evleri modeli uygun görülmektedir. Bu model şematik olarak tanımlanmıştır (Bkz. Syf. 184).

Toplumsal değişim süreci içinde sosyal kurumların uğradığı yapısal değişimler çeşitli alanlardaki hizmet politikalarına yeni boyutlar kazandırmakta ve geleneksel yaklaşımların kaçınılmaz işlevlerinde yeni bilgi ve teknolojiler kullanılırken bir takım farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Sosyal psikiyatrinin gelişmesi ruh sağlığı politikasında kuşkusuz yeni hizmet modellerinin oluşturulmasına yol açmış, konunun sadece kurumsal tedavi ile sınırlı kalamayacağı politika, ekonomi gibi diğer sosyal kurumlar, değer sistemi ve ideolojilerle de ilişkilendirilmiştir. Bu durum kurumsal tedavi için uyarılan fonların azalmasına mevcut teknik bilgi ve teknoloji sayesinde ilaçların geliştirilmesine, gündüz bakım ünitelerinin oluşmasına yol açmıştır.

Sosyal psikiyatrinin üzerinde durulması gerekli olan diğer bir boyutu ise sosyo-ekonomik, kültürel ve politik değişimin hızla yer aldığı günümüz

toplumlarında, baş döndürücü gelişmelerin yanı sıra ortaya çıkan değer boşlukları, yeni davranış biçimleri, üretim tüketim ilişkilerinin farklılaşması, gelir dağılımının dengesizleşmesi, marjinallik, yoksulluk, işsizlik, boşanma oranlarının artması, şiddet, etnik gruplaşmalar, vb. bireysel ruh sağlığı açısından önem taşımakla beraber grup eylemleri ve gruplar arası çatışmalar olarak da ortaya çıkmaktadır. O nedenle ruh sağlığı bireysel

düzeiden aile düzeyinde, aile düzeyinden grup ve hatta topluluk düzeyinde ele alınması gereken bir konu olmak niteliğini kazanmıştır.

Sonuç olarak diyebilirizki, değişen toplumlarda ruh sağlığı hizmetlerinin bir takım nüfus gruplarının özel ihtiyaçları, sorunları ve beklentilerine yanıt verecek biçimde düzenlenmelidir. Bu gruplar arasında kadın, düşük gelirli, etnik ve farklı ırk grupları önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Jonsson Bruce Theory and Practice of Social Welfare Policy (Belmont California, 1984).

Neugeboren, Organization, Policy and Practice in the Human Services (Longman, New York and London 1992).

US President's Commission on Mental Health, Report to the President.